

Szentmihályi János emlékülés

Az MKE Bibliográfiai Szekciója, az OSZK és az ELTE Könyvtartudományi és Informatikai Intézete 1998. május 19-én Szentmihályi János Emlékülést tartott az OSZK-ban. Az ülés programját a 3K áprilisi számában közöltük. Most Győri Erzsébet köszöntőjét és Ferenczi Zsuzsa előadását adjuk közre.

Még a rövidre szabott földi lét mércéjével is közöttünk lehetne, hiszen ez év július 23-án lenne kilencven éves.

A legszellemesebb magyar intellektuelek közé tartozott, mondásai, történetei körbejártak a szakmában, a könyvtárakban, az egyetem könyvtári tanszékén, mindenhol, ahol megfordult. A csípős szellemességű könyvtáros már életében, halála után pedig kiváltképp eltakarta, elfedte a tudóst, a szemét mindig az újon, a haladón tartó szakembert.

Életútját, pedig az sokszor és sokféle kanyarokat volt kénytelen tenni, máig jelentős művek kísérték. De talán nem kevésbé jelentősek voltak azok a kollektív munkák sem, amelyeket elindított, amelyeket ő koncipiált és amelyek máig léteznek. De az élőszoznak is művésze volt, mestere az élőszoiban történő szaktájékoztatásnak.

Tanítványai közül sokan mondhatnák, hogy szigorú, igényes tanár volt. Vértesy Miklósnak mondta a Könyvtáros 1978. januári számában megjelent interjút: „Úgy érzem, hogy aki az egyetemi tanulmányokat választotta, vállalja azt is, hogy a tanulásban elér egy bizonyos színvonalat. Ezt megkövetelem a hallgatóimtól. Aki könyvtáros, vagy tájékoztatási szakember akar lenni, legyen járatos a szakmai tájékozódás forrásaiban, és ismerje módszereit, különben menthetetlenül lemarad. Ez annál inkább szükséges, mert nagy a fejlődés. Hogyan fog valaki eligazodni az információs visszakereső rendszerek, a számítógép útján való tárolás kérdéseiben, ha nem sajátította el legalább az alapfogalmakat?”

A bibliográfia történeti és elméleti kérdései mellett a tájékoztatás módszerei, a források széles körű ismerete foglalkoztatta. Ahogyan ő mondta, kedvenc témája, szívügye a hungarika bibliográfia volt.

Életútja bőven kínált alkalmat kiábrándulásokra, mégis, ahogyan Futala Tibor írta róla, a TMT 1982. 1–2. számában: „egyéniiségében ott élt a nagyvilág, Európa és a magyarság haladásába vetett töretlen hit, ott munkált a szerteágazó, ám élete végéig csillapíthatatlanul gyarapított tudás »mindig tovább«-ot parancsoló ereje. Ezért vállalhatta – vállalta is – oly természetes öntudattal a könyvtárosságot, a könyvtárosságra tanítás misszióját. Ő pontosan tisztában volt vele, hogy szakmánk nagyszerű szakma, hogy a szakmának nincs oka kisebbségi érzésekre, és bizonyos volt abban is, hogy a könyvtárosság átlép minden „mai

kocsmán”, csak éppen művelőinek annyit kell tudniuk, tanulniuk, mint amennyit választott példaképei tudtak és tanultak.”

Életútjára és annak több generációba plántált hozadékára teljességgel visszaemlékezni és azt tovább véve kamatoztatni – egyebek mellett – ez az emlékülés is kiváló alkalom volt. Ezt a jelentős, sok színben villódzó pályát a lehető legtöbb oldalról érdemes értelmeznünk, hogy a fiatalok, az utódok számára is közkinccsé tegyük.

Győri Erzsébet

Szentmihályi János, a tanár

Milyennek láttam a tanár urat?

Visszatekintve a hatvanas évek elejére, mikor tanítványa lehettem, úgy látom, hogy mindenekelőtt értelmiségi volt. E lassan kivesző fogalom – mert ma jobbra csak menedzserekről és marketingigazgatókról beszélünk – olyan embert jelent, aki szellemi értéket hoz létre, vagyis alkotó. Azt hiszem, hogy A bibliográfia és „bibliográfia” c. 1974-es tanulmánya, vagy az Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához c. másodfokú bibliográfiája és egyéb publikációinak hosszú sora ékesen bizonyítja a fenti állítást.

De nemcsak alkotó volt, hanem szellemi értékek közvetítője is, s ha egy szóval kellene jellemeznem, ezt választanám. Élő bibliográfia volt, kalauz, s a tudás, az ismeret rendkívüli örömet jelentett számára. De legalább annyira az is, hogy átadhatta, közölhette, hasznosíthatta; ha megtalálta a felhasználót, akinek éppen arra volt szüksége, amit ő tudott, írt, mondott. És teljesítette a harmadik értelmiségi funkciót is: mintát adott. Könyvtárosoknak, hallgatóknak és „civil” környezetének egyaránt.

Létével bizonyította, hogy az ember életének alapja, meghatározója, öröm és bánat forrása lehet az ismeret, az emberiség felhalmozott tudása egy szeletének birtoklása, ennek szétsugárzása.

Nagyon sokat tudott, az általános műveltség rá valóban jellemző volt. Az ókori Róma vízvezetékeiről, Pinturicchióról, a XIX. század irodalmi szalonjairól egyaránt volt mondanivalója, s mindig megemlíttette, hogy kik s mit írtak erről vagy arról. Úgy tűnt, egységben látja az európai és magyar kultúrát, különösen érdekelték a kölcsönhatások. Magyarország és Európa viszonyának vizsgálata vezethette a hungarika-kérdéshez, mely mindig kedves témája volt. Siralmasnak tartom, hogy külön cikkben kellett védelmeznie kiváló, informatív, kaput nyitó szellemi gyermekét, a Hungarika Irodalmi Szemlét, állást foglalva általános jellege mellett.

Úgy láttam, állandó kíváncsiság élt benne, s ennek kielégítésére szolgált szenvedélyes olvasói magatartása s nyelvtudása. (Mindjárt az első óránkon tőlünk is megkérdezte, hogy milyen nyelveken beszélünk.) Érdeklődésének sokszínűségéből az tűnt ki, hogy a goethe-i „egészet” akarja látni, ismerni.

Kvalitásérzéke lépten-nyomon megnyilvánult. Nagy tisztelője s bizonyos mértékig követője volt Kózhalmi Bélának, akinek a modern tájékoztatásügyről vallott nézeteit mindenben osztotta. De ennek a minőségérzékenységnek volt következő mélyen példája, hogy Szepesváry Tamást, aki a műszaki tájékoztatás gyakorlatá-

ban kiváló teljesítményt nyújtott, alkalmazta az ELTE Könyvtártudományi Tanszéke. Az ő javaslatára választotta Szepesváry a természettudományi referáló és indexelő szolgáltatásokat disszertációja témájául. (Munkája később folyóiratban, majd önállóan is megjelent.) Lényeglátása összefüggött azzal, hogy felismerte a korszerű, előremutató tendenciákat. Ezt csak később értettem meg, mert hallgatóként csak azt tapasztaltam, hogy hosszú és zavaros referátumainkból azonnal kiemelte azt a három mondatot, ami lényeges és érdemben megtárgyalható volt.

A Könyvtártudományi Tanszéken Szentmihályi kezdeményezésére korszerűsödött a bibliográfiadokumentáció tantárgy. Ekkor vált a bibliográfia tájékoztatássá: a tájékoztatás alapjaival és rendszereivel foglalkoztak, lényegileg a tájékoztatás elmélete került be az oktatásba.

A tájékoztatás egységben látása miatt foglalkozott olyan hangsúlyosan a nemzeti bibliográfia történetével. Azt vizsgálta és bizonyította, hogyan fejlődött ki az ilyen-olyan regisztrációkból a tájékoztatás. A bibliográfia nem öncélúan érdekelte, hanem annak tudatában, hogy nem lehet valaki szakember a terület iralmának naprakész ismerete nélkül, s ennek a bibliográfia, illetve a bibliográfiai szolgáltatások nélkülözhetetlen eszközei.

Gondolkodása, tudása, tapasztalata alapján nyilvánvaló lett előttünk, hogy Magyarországon az információ értékelésében, alkalmazásában, technológiájában az Európában és Amerikában tapasztalható legjobb színvonalra kell törekednünk. Példái, utalásai arra vonatkoztak, amit el kell érünk, amihez kapcsolódunk kell.

* * *

Szentmihályi János nem készült könyvtárosnak, kényszerű pályamódosítással került az Egyetemi Könyvtárba, ahol nagy ambícióval, érdeklődéssel vetette magát a munkába, többek között megszervezte a referenz osztályt. A gyakorlatban tanulta meg azt, hogy mit jelent felhasználói problémákat megoldani, hogy mennyire fontos pontosan megérteni, mire van szüksége a használónak, mit tud a kérdésről, milyen vetületre gondolt, s mindez hogy illeszthető a tájékoztató műszerekhez. A könyvtáros szerepét mindig kitüntetettnek tartotta, s máig figyelmeztető szavai: "...nem tudjuk: az igénytelenség szülte-e a tájékoztatás felkészületlenségét mind tárgyi, mind személyi vonatkozásban, vagy pedig a források hiánya, szétszórtsága, esetleg olykor a tájékoztató könyvtárosok modorbeli és írásbeli felkészületlensége okozza-e azt, hogy az emberek nem fordulnak a könyvtárak tájékoztató szolgálatához."

Úgy tapasztaltam, hogy mindig szintézisben látta a könyvtárost, a könyvtárat, és a képzést.

A XX. század végén az információ létünk legfontosabb alkotó elemévé vált, s az információt szolgáltató intézmények közül könyvtár csak egy, nem az egyetlen. Ma már nem panaszkodhatunk az igények hiányára sem, legfeljebb hagyományos könyvtárkép esetén tarthatunk meghökentetőnek olyan felhasználói követelményeket, melyekre pl. a közérdekű tájékoztatás vagy az üzleti információs szolgálatok készülnek fel.

A nagy civilizációs váltás azonban, melynek tanúi és résztvevői – s csak kis részben alakítói – vagyunk, nem vonhatja el figyelmünket arról, hogy az igazi

veszély a tájékoztató könyvtárosok modorbéli és tudásbéli felkészületlensége. A modort és a tudást egyaránt fontosnak tartjuk humanista és intellektuális szakmánk szempontjából. Szentmihályi utolsó nyilatkozatából is kiderül, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított az oly nehezen meghatározható, de valóságosan létező általános műveltségnek. Gondot okozott számára, hogy a didaktikai okokból tantárgyakra osztott felkészítés nehezen áll össze általános és szakmai műveltséggé, tudássá. Fontosnak tartotta az asszociativitást, elvárta a nyelvismeretet. Szükségesnek vélte a tájékozódási hasonlóságot és a kapcsolatteremtő képességet. Megkívánta a hivatástudatot és a pálya szeretetét.

Ugyanebben a nyilatkozatában jól elválasztja a sok ágra szakosodott könyvtárosság három fő irányát: a történeti gyűjtemények munkatársait, a tájékoztató szakembereket, akiknek a feladata a szakirodalom analízise, feltárása és az információterjesztés, valamint a közkönyvtárosokat, kiemelve pl. a gyermekkönyvtárosok szerepét.

Fontos tanulmányában – mely az oktatás alakításában is szerepet játszott – fogalmazta meg a tájékoztatásnak mint komplex tevékenységrendszernek, a kommunikáció egyik válfajának jellemzőit a tudományokhoz való viszony szempontjából.

A magyar könyvtárosképzésben a változásokhoz való alkalmazkodás mellett, illetve helyett paradigmaváltásra volt szükség. A korábbi bibliológiai irány mellett – mely a könyvhöz/dokumentumhoz kapcsolódó széles ismeretkörre támaszkodott – mindig él az empirikus irányzat az egyes könyvtárak gyakorlatából levezetve. Az új az informatikai alapozású könyvtárosképzés volt, ahogy azt Horváth Tibor – Szentmihályi János tanítványa, majd követője az ELTE-n – megfogalmazta.

Szentmihályit erősen foglalkoztatta a képzés tartalma, erre utal német kutatási jelentések alapján készült szemléje, melyben idézi a lehetséges pályaképet, illetve munkaköröket:

- intenzív dokumentációs bázison alapuló tudományos-műszaki rendszerek üzemeltetői,
- információs rendszerek tervezői és szervezői,
- információs menedzserek,
- informatikai kutatók és módszertani szakértők,
- a kutatás és információs szervezés szakemberei (elsősorban az államigazgatásban),
- egyes szakterületek tudományos kutatói,
- „információkereskedők”,
- „információ-iparosok” mint vállalkozók.

A szemle végén megállapítja, hogy differenciált és integrált képzési forma látszik szükségesnek.

A könyvtárosi pályaképről együtt Szepesváry Tamással együtt írt tanulmányában úgy vélekedik, hogy az ellátandó területek differenciálódnak. Szól az elkövetkezendő évtizedek növekvő információs igényeiről, a szakterületi helyett a problémára orientált tájékoztatás szükségességéről, a modellezés sürgető voltáról s megállapítja: a képzés és továbbképzés gazdag változatossága válik szükségesé.

* * *

A tankönyvek, jegyzetek mennyisége, választéka soha nem kényeztette el a hallgatókat. Ennek sokféle oka közül csak néhány: szakmánk gyorsan változó jellege, a kis számú oktató nagy és egyre növekvő terhelése, a tankönyvírás módszertani nehézségei. A tanulást segítő jegyzetekkel jobban állunk, s e munkából Szentmihályi is részt vállalt. Gondolom, valamennyien emlékszünk a Bibliográfia 1., a Szakirodalmi tájékoztatás dokumentáció, vagy A magyar nemzeti bibliográfia c. sok lenyomatban hozzáférhető jegyzeteire. (Az utóbbi tárgykörben mindig készült monográfia megírására, sajnos soha nem készült el vele.)

Az első két jegyzetre jellemző, hogy pontosan jelöli: Kőhalmi Béla előző művéből hol, mit vett át: kinek milyen véleménye van a szóban forgó témáról; magyar és külföldi könyvtárak gyakorlati tapasztalatait is beépíti; sokféle dokumentumtípusból származó információt használ fel: kutatási jelentést, módszertani útmutatót, de személyes közléseket is. A jegyzetek mindig a világra nyitnak ablakot, és nem kész, lezárt, pontokba szedhető ismereteket kínálnak, hanem továbbgondolásra, további vizsgálódásra készítetik a hallgatót.

Nagyon jellemzőnek találom Hutchings, Margaret: Bevezetés a könyvtári felvilágosító munkába című, magyarul 1961-ben a Külföldi könyvtári szakirodalom sorozatában közreadott munkája szerkesztőjeként kifejtett tevékenységét. Az eredeti mű szerzőjének harmincöt év tapasztalatait adja közre. Szentmihályi az elavult fejezeteket, példákat kihagyja, a magyar gyakorlatban ritkán előforduló eseteket nálunk jellemzőbbekre cseréli.

Egyébként is minden fejezet végén értelmezi, magyarázza, szinte a magyar viszonyokra adaptálja a problémát és a megoldást. Az életrajzi kérdések esetében viszont nemcsak a fontos magyar forrásokat: Szinnyeit, a Társadalmi lexikont, Nagy Iván, Kempelen genealógiai munkáit említi, hanem az újabb angol nyelvű műveket is, tanácsot adva használatukhoz. S természetesen a Vértessy Miklóssal együtt írt főművét, az Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához c. könyvét is tankönyvként kezelte, használtatta. Bizonyos részeit ma is használjuk, nem nyugodva bele a magyar nyelvű másodfokú bibliográfia hiányába, mert a műfaj világszerte él, pl. a Walford 7. kiadása 1996-ban jelent meg.

* * *

Nagyon jó előadó volt: élő, érdekesítő órákat tartott. Nem tanáros pedantériával, hanem a témát megjelölve, gyakran tájékoztatási problémából kiindulva, szinte körkörösén, kezdőpontját ismeretekkel körülakva adott elő. Bármely témát úgy kezdett, mintha tőba követ hajtott volna: mondanivalóját egyre bővítette; többféle fogalmi meghatározást adott, utalt funkcióra, történetre, a felhasználás többféle módjára, megoldási lehetőségeire.

Különösen érdekessé tette óráit, hogy szinte mellékesen igen nagy művelődéstörténeti anyagot kaptunk: személyekről, ezek kapcsolatairól, más irányú tevékenységükről, földrajzi helyek történeti, művészeti vonatkozásairól. A tudományos iskolák eltérő jellemzőit összevetette – és mindig kiemelte a magyar vonatkozásokat. Gyakran beszélt úgy bibliográfiákról, vagy más tájékoztatási műszerekről, hogy a nem nyilvánvaló sajátos információs anyagaikra, pl. a referáló lapok mutatóinak szerepére fogalmak keresése esetén, vagy bibliográfiák

adatár-szerű függelékeire is felhívta a figyelmet. Hangsúlyozta némely művek egyedülálló, mással nehezen pótolható voltát (Pl. Bompiani).

Az egyes tudományok tájékoztató eszközeinél mindig utalt tudományrendszerezési problémákra, meglévő (és hiányzó!) eszközökre, szolgáltatásokra, előnyökre, hiányokra – sűrűn említve a felhasználást.

A tájékoztató feladatok megoldásakor többnyire csak az alaphelyzetet közölte, és elvárta, hogy a hallgató tisztázza a kérdést, megfelelő könyvtárak/műszerek segítségével felderítse a legjobb szakirodalmat, s így adja meg a választ. A könyvillusztráció esetében pl. nemcsak a stílusokra, meghatározott grafikusok egyéni vonásaira volt kíváncsi, hanem arra is, hogy kerestünk-találtunk-e irodalmat a stílust befolyásoló technikára is. A tory és wigh pártokra vonatkozó kérdésnél megjegyezte, hogy nehéz lesz forrásértékű irodalmat találni angol műszerek nélkül. (Nem is sikerült.)

Kritikai látásmódra nevelt bennünket, arra, hogy a szakirodalmat, az eszközöket több szempontból lássuk.

Ha valaki áttekintette a legfontosabb műveket valamely témáról, s elég alaposnak látta munkáját, néhány tétel esetén is megfelelőnek minősítette munkáját.

Nehéz volt Szentmihályinál vizsgázni. Sokat követelt. Léteztek ugyan tételek, de ő inkább témaköröket kérdezett, kapcsolatokat, vonatkozásokat, s gyakran mondta: mit tenne ha...? És várta, hogy gyorsan asszociálva, gondolkodva problémát oldjunk meg. Ha valaki nem tudott válaszolni kérdésére, akkor a következő vizsgázóhoz fordult, majd valamennyi szobában lévő hallgatóhoz. Előfordult, hogy a megválaszolatlan kérdés visszakerült az első vizsgázóhoz. Mindent egyszerre kellett tudni és gyorsan. Szemléletet tanultunk, magatartást, gondolkodást; elültette bennünk a „soha nem elég a tudás” nyugtalanító és sarkalló érzését. Máig hálás vagyok érte.

* * *

A BDTF-en folyó könyvtárosképzésben szellemével mindig jelen volt: művei kötelező olvasmányok, példáját idézzük, volt diák, aki szakdolgozatot írt róla.

A hetvenes évek második felében tanszékünk programot indított: szeretttük volna, ha hallgatóink megismerkednek a magyar könyvtárügy élő, kiemelkedő személyiségeivel. Vendégelőadónak hívtunk többeket, például Rózsa György, Kertész Gyula, Horváth Tibor, Papp István, Katsányi Sándor és még számos jeles személy járt nálunk.

Természetesen Szentmihályi János is, aki jó hangulatú beszélgetést folytatott az őt megilletőde fogadó hallgatóinkkal. Második látogatását szerveztük, mikor a megdöbbentő gyászjelentést kaptuk: gyászolják a magyar könyvtárosok. Gyászoljuk mindmáig.

Ferenczi Zsuzsanna